

Сидоренко Ольга Олександрівна,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: olga.ales@mail.ru
ORCID 0000-0003-0485-6431*

УДК 340.142:341.231.14(477)

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

У статті окреслено вплив рішень Європейського суду з прав людини на правову систему України. Охарактеризовано механізм забезпечення виконання ухвалених рішень.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, Європейський суд з прав людини, євроінтеграція, правове регулювання, правова система, закон.

Сидоренко О. А., кандидат юридических наук, асистент кафедри теорії государства и права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков. e-mail: olga.ales@mail.ru; ORCID 0000–0003–0485–6431

Влияние решений Европейского суда по правам человека на правовую систему Украины

В статье рассматривается влияние решений Европейского суда по правам человека на правовую систему Украины. Дана характеристика механизма обеспечения исполнения вынесенных решений.

Ключевые слова: решения Европейского суда по правам человека, Европейский суд по правам человека, евроинтеграция, правовое регулирование, правовая система, закон.

Постановка проблеми. Міжнародні конвенції, пакти, хартії тощо надають і гарантують особливий механізм захисту у разі порушення прав людини. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рим, 1950 р., далі – Конвенція) встановила найбільш дієвий і реальний механізм захисту прав людини. Ключовим у цьому механізмі є Європейський суд з прав людини.

Як відомо, Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) розташований у Страсбурзі, Франція. Його юрисдикція поширюється на сорок сім європейських держав, які є членами Ради Європи та підписали Конвенцію, яка засновує Суд [9]. Кожна держава-член призначає одного постійного суддю Суду [10].

Стаття 9 Конституції України прямо вказує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Суд не може застосовувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше ніж міжнародний договір. Водночас міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

Актуальність теми. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється зростанням вимог до забезпечення верховенства права у сфері судочинства, зростанням юридичної освіченості громадян та їх активності щодо захисту своїх прав і свобод, наявністю невідповідності процесуального законодавства міжнародним правовим актам. На жаль, досі процесуальне законодавство України в багатьох аспектах не приведене не лише у відповідність до рішень Європейського суду, а й до чинної Конституції.

Аналіз останніх досліджень. Організацію та принципи діяльності Європейського суду, його структуру вивчають багато вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків, зокрема: А. Абашидзе, Є. Алісевич, К. Андріанова, Є. Бредлі, В. Буткевич, М. Буроменський, А. Бущенко, М. Гнатовський, М. Дженіс, В. Лутковська, В. Палюк, П. Рабінович, Н. Раданович, Д. Супрун, С. Федик, С. Шевчук, Д. Харріс та ін.

Метою статті є визначення напрямів впливу рішень Європейського суду на правову систему України, механізму забезпечення виконання ухвалених рішень.

Виклад основного матеріалу. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 17 липня 1997 р., і це означає, що з цього моменту для громадян нашої країни з'явилась можливість звертатися за захистом порушених прав до Європейського суду. У Конвенції визначено основні права і свободи людини, а при виконанні зобов'язань за міжнародним договором слід ураховувати тлумачення Європейського суду. Це впливає зі ст. 32 Конвенції, згідно з якою юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї. Прецедентна практика Європейського суду є важливим джерелом права України.

Європейський суд є суб'єктом судової правотворчості. Високий авторитет Європейського суду був отриманий завдяки забезпеченню однакового тлумачення і застосування Конвенції в масштабах всього європейського континенту. Призначення Європейського суду полягає в «вирівнюванні» стандартів і гарантій захисту прав людини в усіх державах-учасниках Конвенції і формуванні єдиного європейського правового простору в сфері захисту прав людини і основоположних свобод [1, с. 163]. Кількість звернень до Європейського суду постійно зростає, а його рішення стосуються як тлумачення права, так і проблем його недосконалості.

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. визначено фундаментальні для правової системи України положення. Суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ст. 17); законодавчий орган держави (орган представництва) має здійснювати експертизу та перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Європейського суду з прав людини (ст. 19) [2].

Ці положення дають змогу українським суддям не тільки прямо посилатися у відповідних судових рішеннях на практику Європейського суду, але й зобов'язують законодавчий орган України реформувати чинне процесуальне законодавство, приводячи його у відповідність до прецедентної практики Європейського суду. Прецедентне право – це не все рішення в цілому, а лише та його частина, що має назву *ratio decidendi* (вирішальний доказ, аргумент, принцип, на якому воно ґрунтується) [3, с. 78].

Певним еквівалентом англосаксонської доктрини дії прецедентного права (*stare decisis*) у країнах романо-германської правової сім'ї є концепція «усталеної судової практики» (*jurisprudence constante*), за якою «низка раніше прийнятих та узгоджених судових рішень розглядається як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми» [4, с. 783]. У свою чергу, «якщо в силу постійного застосування в довготривалій практиці вирішення спорів правоположення було сформульоване і використовувалось судами, така практика отримує визнання як *jurisprudence constant* і правоположення, на якому вона ґрунтується, отримує велике значення при вирішенні наступних справ» [5, с. 218; 6, с. 141]. Хоча доктрина *stare decisis* є традиційною ознакою англосаксонської правової сім'ї, через загальне визнання важливості уніфікованої

судової практики, нині спостерігається офіційне визнання судових прецедентів у країнах із традиціями континентального права [7, с. 143]. Таким чином, як слушно зазначає С. Шевчук, зараз у правових системах континентальної Європи спостерігається своєрідна конвергенція доктрини усталеної судової практики з прецедентним правом, де верховним судам належить найважливіша роль у цьому процесі [8, с. 311].

Відповідно до чинного законодавства, а саме положень Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», прецедентна практика Європейського суду є: а) джерелом права і б) джерелом правових норм, зорієнтованих на забезпечення верховенства права через застосування міжнародного права на території суверенної держави. Отже, норми, які застосовуються, незважаючи на те, щодо якої країни винесене рішення, мають більшу юридичну силу, ніж самі закони України, але за умови, якщо такі норми не суперечать Конституції.

Існування прецедентів Європейського суду як унікального джерела правових норм обумовлюється, як правило, прогалинами в праві чи неоднозначним його розумінням і базується на ч. 1 ст. 32 Конвенції: «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47», а також на ч. 1 ст. 46 про обов'язок держав – учасниць Конвенції виконувати рішення Європейського суду.

В умовах реформування законодавства України рішення Європейського суду в своїй системності пропонують певні концептуальні моделі законотворчої діяльності. Відповідно до ст. 46 Конвенції нагляд за виконанням рішень Європейського суду здійснює Комітет міністрів Ради Європи, який для виконання цієї норми має стежити не тільки за своєчасною виплатою грошової компенсації, але і за тим, як держава – учасник Конвенції виправляє очевидні у світлі Європейського суду розходження норм його внутрішнього права або позиції судової практики зі стандартами Ради Європи. Юридично рішення, винесене Європейським судом, є обов'язковим лише для держави – відповідача у справі. Однак доволі часто значущість рішень Європейського суду виходить за національні межі, впливаючи на право і судову практику й інших держав – учасниць Конвенції.

Для підвищення рівня виконання рішень Європейського суду, як зазначає Ш. Дотан, у тому числі тих, які дозволяють поширювати його вплив [9], Європейський суд прагне підвищити свою репутацію. Європейський суд підтверджує свій статус щоразу, коли стан речей відповідає його рішенням. Згода держави виконувати рішення Європейського суду свідчить про те, що держава зазнає великих репутаційних втрат через їх невиконання. Це, у свою чергу, сприяє усвідомленню державами-учасницями того факту, що Європейський суд має великий вплив [11, с. 59].

Наступним елементом механізму є екстериторіальна дія Конвенції. Це дуже важливо, якщо людина знаходиться на території країни-учасниці

Конвенції, але сама є громадянином країни, яка ще не ратифікувала цей документ, і її права порушуються, то вона може посилатися і апелювати до Конвенції для захисту своїх прав.

У зв'язку з дією екстериторіального принципу для норм Конвенції викликає інтерес питання щодо можливості екстрадиції (видачі) громадянина з країни, що знаходиться під юрисдикцією Конвенції до іншої країни, на території якої юрисдикція Євросоюзу не розповсюджується. Відповіддю на це питання стало рішення у справі Сорінга проти Великобританії [12].

Простота і доступність у зверненні означають, що для подання скарги до Суду не вимагається спеціальних знань у двох офіційних мовах європейського судочинства; вимога надання адвокатів має рекомендаційний характер; не потрібно нотаріального посвідчення усіх документів; формуляр скарги не суворої форми, головне відповісти на всі питання, більше того, подання скарги не обкладається митом і податками, тільки оплата поштових витрат. Немає необхідності вказувати своє справжнє прізвище, ім'я та по батькові – якщо заявник бажає зберегти своє ім'я в таємниці, Суд приймає скаргу все одно.

Суд покликаний забезпечувати неухильне дотримання і виконання норм Конвенції її державами-учасницями. Він здійснює це завдання шляхом розгляду і вирішення конкретних справ, прийнятих ним до провадження на основі індивідуальних скарг, поданих фізичною особою, групою осіб або неурядовою організацією. Можлива також подача скарги на порушення Конвенції державою – членом Ради Європи з боку іншої держави-члена.

Простота у зверненні не означає швидкість розгляду справи по суті. Так, звичайним є розгляд справи протягом 3-5 років. Але у виняткових випадках, враховуючи екстраординарні події (обставини, що розглядаються, вік заявника, суть справи) Суд може розглянути скаргу і в більш короткі терміни.

Необхідно зауважити, що не всі скарги, комуніційовані Судом, доходять до прийняття рішення. У деяких справах сторони укладають мирову угоду на різних етапах, і це допускається процедурою Європейського суду.

Для допущення скарги вона має відповідати певним критеріям. По-перше, предметом скарги можуть бути тільки права, гарантовані Конвенцією або її Протоколами. Перелік цих прав досить широкий, але в ньому відсутні деякі права, відомі конституційному законодавству.

Зокрема, Конституція України (розділ 2 «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина»), охоплюючи всі ті права людини, про які говорить Конвенція, називає і деякі інші, наприклад, право на працю, право на соціальний захист та ін. Ці права закріплені в іншій Конвенції Ради Європи – Європейській соціальній хартії, однак юрисдикція Суду заснована виключно на Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Практика свідчить, що не можна скаржитися на порушення всіх статей Конвенції, інакше скаргу не буде комуніційовано і заявник отримає відповідь – «не підлягає розгляду».

У Конвенції існує так званий «каталог прав». Він гарантує громадянські і політичні права, але не захищає соціальні та економічні (право на працю, право на соціальний захист тощо).

По-друге, скарга може виходити тільки від самого потерпілого. Навіть у тому випадку, коли скаргу подає об'єднання осіб, кожен повинен довести свої конкретні особисті претензії. Найбільш поширеною є подача індивідуальної скарги. Але в практиці Суду є приклади колективних звернень. Цікаво, що ст. 33 Конвенції допускає подачу скарги однієї країни на іншу, це наймогутніший засіб політичного тиску.

По-третє, скарга повинна бути подана не пізніше ніж через шість місяців після остаточного розгляду питання компетентним державним органом. Це правило за всю історію Європейського суду не знало жодного винятку.

По-четверте, скажитися можна тільки на ті порушення, які мали місце після дати ратифікації Конвенції Україною.

По-п'яте, для того, щоб скарга була визнана прийнятною по суті, заявником повинні бути вичерпані всі внутрішньодержавні засоби захисту свого права (в даному контексті розуміється – вичерпати всі судові засоби такого захисту, адміністративні інстанції не враховуються). На аналогічних позиціях стоїть і ч. 4 ст. 55 Основного Закону України, якою встановлено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [13].

Ратифікація Конвенції та визнання юрисдикції Європейського суду означає, що діяльність всіх органів державної влади, особливо судових, їх рішення і використовувані процедури, так само як і рішення законодавчих органів, не повинні суперечити положенням Конвенції, тим більше, як уже зазначалось вище, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України Конвенція є складовою частиною української правової системи.

Необхідно зауважити, що незалежно від типу взаємодії внутрішньодержавного права та прецедентного права Європейського суду в Страсбурзі, він не є вищою інстанцією по відношенню до судової системи держави – учасниці Конвенції, і незважаючи на це, сприймається європейською спільнотою як «квазісудовий орган». Європейський суд не може скасувати рішення, винесене органом державної влади чи національним судом, не дає вказівок законодавцю, не здійснює абстрактний контроль національного законодавства чи судової практики, не має права давати розпорядження про вжиття заходів, що мають юридичні наслідки. Європейський суд розглядає тільки конкретні скарги з тим, щоб встановити, чи дійсно були допущені порушення вимог Конвенції. Однак Європейський суд має право присудити «справедливе задоволення претензії» у вигляді фінансової компенсації матеріального збитку і моральної шкоди, а також відшкодування стороні, що виграла, всіх витрат.

Висновки. Таким чином, Європейський суд не ставить головною метою виплату фінансової компенсації за порушення прав заявника, головне завдання – звернути увагу на сам факт порушення відповідних статей Конвенції та надати в розпорядження заявника всі засоби захисту, в яких йому було відмовлено національною правовою системою.

Інтеграція нашої держави в Європейське співтовариство сприятиме забезпеченню чіткості і розуміння таких основних передумов: масштаб і характер прав громадян повинні відповідати визнаним європейським і світовим співтовариством стандартам, викладеним зокрема в Конвенції; необхідно прагнути до включення в українську правову систему й інших дієвих механізмів здійснення прав громадян.

Список літератури:

1. Анцупова Т. Забезпечення послідовності прецедентного права Європейського суду з прав людини: роль Великої палати / Т. Анцупова // *Право України*. – 2013. – № 10. – С. 162–169.
2. Банчук О. Розумний строк розгляду справ у суді: Європейські стандарти та українські реалії [Практика Європейського суду] / О. Банчук // *Адвокат*. – 2005. – № 11. – С. 7–10.
3. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.) – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5. – 736 с.
4. Algero M. The Sources of Law and the Value of Precedent: A Comparative and Empirical Study of a Civil Law State in a Common Law Nation // *Louisiana Law Review*. – 2005. – Vol. 65.
5. Johnson v. St. Paul Mercury Ins. Co., 236 So. 2d 216 (La. 1970).
6. Mazzotta F. Precedents in Italian law // *Michigan State University-DCL Journal of International law*. – 2000. – Vol. 9.
7. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? / В. Валанчус // *Право України*. – 2012. – № 11-12. – С. 137–143.
8. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції / С. Шевчук // *Право України*. – 2013. – № 9. – С. 306–324.
9. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // *United Nations Treaty Series*. – 1953. – № 221.
10. Popovic D. Prevailing of Judicial Activism over Self-Restraint in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights // *Creighton Law Review*. – 2009. – № 42.
11. Дотан Ш. Судова тактика в Європейському суді з прав людини / Ш. Дотан // *Європейське право*. – 2013. – № 1-2. – С. 58–83.
12. *Справа Сорінча проти України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=407>.
13. *Конституція України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Sydorenko O. O., Doctor of Philosophy, assistant, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: olga.ales@mail.ru; ORCID 0000-0003-0485-6431

The impact of decisions the european court of human rights on the legal system of Ukraine

The article describes the identifying areas of influence of the European Court on the legal system of Ukraine, as well as the enforcement mechanism of decisions. Analyzes the problems that affect the designated question and points of view of different scholars and practitioners.

In Europe there are different documents – convention covenants, charters that provide and ensure the inclusion of a special protection mechanism in case of violation of human rights. These documents Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, 1950, hereinafter - the Convention), which provides the most effective and real protection mechanism for human rights. Convention not only proclaimed fundamental human rights, but also created a special mechanism to protect them. The key to this mechanism is the European Court of Human Rights. European Court of Human Rights (hereinafter - the Court) located in Strasbourg, France. Its jurisdiction extends to forty-seven European states that are members of the Council of Europe and signatories.

Article 9 of the Constitution of Ukraine clearly states that international treaties, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine are part of the national legislation of Ukraine. The Court can not apply the law that governs the legal relationship in question, other than an international agreement. However, international agreements apply if they do not contradict the Constitution of Ukraine.

Urgency of the problem by the growth requirements of the rule of law in the judiciary, increasing legal awareness of citizens and their activity to protect their rights and freedoms, the presence of non judicial legislation with international legal acts. Procedural legislation of Ukraine in many aspects not harmonized not only in line with the decisions of the European Court, but also to the current constitution.

Ukraine ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms July 17, 1997. Since then, the citizens of our country have an opportunity to apply for protection of violated rights to the European Court. The Convention, the basic human rights and freedoms, and in performance of work by an international agreement is necessary to consider the interpretation of the Court. It follows from Article 32 of the Convention, according to which the jurisdiction of the Court shall extend to all matters concerning the interpretation and application of the Convention and its Protocols. The case-law of the European Court increasingly becoming an important source of law in Ukraine.

The European Court is the subject of judicial lawmaking. The high authority of the European Court was obtained by ensuring uniform interpretation and application of the Convention across the entire European continent. Number of appeals to the European Court is growing, and more and more of its decision relating to the interpretation of law, and the problems of its imperfection. Law of Ukraine «On execution of decisions and application of the European Court of Human Rights» dated February 23, 2006 by fundamental for the legal system of Ukraine provisions. The existence of precedents of the European Court as a unique source of law is due, usually gaps in the law or its ambiguous understanding. In terms of reforming legislation of Ukraine, the European Court in its systematic conceptual models provide certain legislative activities.

The court is designed to ensure strict adherence to and compliance with the rules of the Convention by the States Parties. It carries out this task through the consideration and resolution of specific cases taken him to the proceedings on the basis of individual complaints filed by an individual, group of individuals or non-governmental organization. It is also possible filing complaints of violations of the Convention by the State - a member of the Council of Europe of another Member State. European court can not reverse the decision rendered by a public authority or national court does not give instructions to the legislator, the abstract does not control the national legislation or judicial practice has no right to order measures with legal consequences. The Court considers only specific complaint in order to establish whether indeed been admitted violation of the Convention. However, the Court has the right to award «just satisfaction claim» in the form of financial compensation for material damage and moral damages and compensation side that won all costs. European Court puts the main purpose of the payment of financial compensation for infringement of the applicant's main task - to draw attention to the fact of violation of the relevant articles of the Convention and provide the applicant all remedies, where he was denied a national legal system.

Key words: the decision of the European Court of Human Rights, European Court of Human Rights, European integration, the legal regulation, the legal system, the law.

Надійшла до редколегії 24.08.2015 р.